

Mi az unitarismus: positivum-e vagy negativum?

Az a szellem, mely a kereszténység első századaiban oly jelentékeny befolyást gyakorolt az emberekre, egészen elvesztette a maga addigi jellegét a barbarismus és a tudatlanság korszakában. A 9-ik század előtti philosophia nyomorult rabszolgává lőn, a középkorban a Nagy Károly által alapított iskolákban és zárdákban *scholastica philosophia* név alatt.

A philosophusok nagy része a középkori scholasticismusban négy időszakot különböztet meg, u. m. a vak realismus, a szabaddabb gondolkozás, a realismus kirekesztő uralkodása és a nominalismus elsőbbsége, s egyszersmind a theológiának a philosophiától való elkülönítése időszakait.

A középkor scholasticusait, különösen pedig az első korszak férfait, mint Erigena Jánost, toursi Berengárt, Lafrancot és Anselmet főleg az jellemzi, hogy ők a dialectikát és mystikát szorosan egyesítették a theológiával. Mindent theologizálni törekedtek. Nekik az volt a céljuk, hogy a hitet a tudással mindenkép kiegyeztessék. Jelszavok a „*credo ut intelligam*“ elv volt. E célból oda működtek, hogy az egyház tanvételeit, a melyek nagy részét sem a józan észszel összeegyeztetni, sem pedig a bibliából bébizonyítani nem tudtak, tudományos alakban dolgozzák fel, — még pedig oly formán, hogy egyfelől az egyház tanainak absolut igazsága se szenvedjen csorbát, de másfelől ama tanok az ész által is felfoghatókká, s mintegy annak postulumaivá legyenek. Ámde e célú csak az által látták megközelíthetőnek, ha az önálló, öntudatos gondolkozást megtörik, s a philosophiát másodrangu tényezővé aljasítják, olyanná, a mely az ész szabad gondolkozását a hit tekintélyéhez szabja. Ez meg is történt. Az önálló, öntudatos gondolkozást, a komoly tudományos vizsgálódást elnyomták, s helyébe az

egyház tanai támogatása szempontjából a sivár dialectikát és a mystikát tették. Bár a scholasticismusnak meg volt az a jó oldala, hogy dialectikájával élesítette az észet, a metaphysica uralmát terjesztette s az ontologiai ismereteket fejtette; de sokkal több volt az a rossz, a mit eredményezett. A scholasticismus előidézte a gyermekes, szószálhasogató speculatio szellemét, kifacsarta a szavak és kifejezések helyes és józan értelmét, elhanyagolta az exact és reál tudományokat, mellőzte a tapasztalatot, a történelmet, a classikai és élőnyelvek tanulását, a melyekből mintegy forrásokból ama tudományokat meríteni lehet. Továbbá fősúlyt a tekintélyre helyezett, rossz izlést, frivolságot és a tudomány magasabb rendű érdekei iránt közönyt idézett elé az emberekben. Ez úton elfojtotta az emberekben a józan ész és a lelkiismeret hangos követeléseit, s a pápai hierarchia és a dogmák iránt rabszolgai engedelmességet követelt. A kik pedig mindezek daczára mégis önállólag mertek gondolkodni, s az egyház tekintélyétől és tanaitól eltérő meggyőződéseiknek kifejezést adtak, azokat eretneknek, istentagadónak, hitetleneknek nyilvánították, rágalmazták és máglyára tették.

Igen természetes, hogy a középkor scholastikusai ily szellemű törekvéseik által merőben ellentétes irányt foglaltak el a kereszténységgel, Krisztus evangéliumával, a mely azt mondja: „legyetek tökéletesek“. S bár ez antikrisztusi működés súlypontja főleg oda volt irányozva, hogy ama határozott apostoli intés daczára is: „mindeneket megpróbáljatok, s a mi jó, azt megtartsátok“, fentartsa azokat a tévtanokat, a melyek az egyház alakulása korában és után napjainkig, az egyes keresztény irányok, s az eretnek felekezetek és az ugynevezett orthodox párt szörnyű harcaiban felmerültek, és a zsinati fondorlatok által érvényre emelkedtek, — mindazáltal a sötét működés megtette a maga hatását az emberekre. Az emberekből kiölte az evangéliumi szellemet, az igazságra törekvést, s egy egész korra a tudatlanság és sötétség gyászos leplét borította. A kevés számú jobbak borzadva fordultak el ugyan ettől az emberi lélektől idegen törekvéstől; de a közönyösekek, a kik nem sokat törődtek a kereszténység szent ügyével és érdekeivel; a bigott, a ki készséggel elhiszen mindent, a mit az övével ellenkező nézet ellen mondanak; és az elvtelen, a ki csupán abban leli örömét, ha másokról rosszat mondhat, — mindezek készséggel ismételték azokat a rágalmazásokat, a melyeket a scholastikusok az egyház tanai czége alatt ellenfeleikre szórtak.

Azonban a scholasticismus is megtört. Midőn a középkor vége felé a nominalisták határozottabb irányt és szilárdabb álláspontot foglaltak el, s kimutatták, hogy a természetfeletti kijelentés tudományosan bé nem bizonyítható, és az egyház tanai nem racionalizálhatók; szóval midőn ezek a scholasticismus alapját megingatták, egyszersmind elhíttették annak enyészete magvait is, és résztörtek az öntudatos, önálló gondolkozásnak, s az ész szabad tevékenységének. De az öntudatos gondolkozást leginkább az új kor fejtette ki az által, hogy a classikai irodalom felébredésével, a humanismusnak a mystika és cabbalistika elleni diadalával, a természettudományok új eredményeivel, s ezeknek az egyházi reactio ellen folytatott dicső harcaival, különösen pedig a reformatioval felébredt új szellemmel szét tépte a hagyományos vakhitet, oszlatni kezdte az előítéleteket, megismertette a középkori formalismus és tekintély haszontalan voltát, s egy új korszellemet teremtett.

Ámde az új korrall létrejött korszellem sem tudta az embe-
reket minden ízökben átalakítani. A hitvány formalismust, az elő-
ítéletet és a tekintélyt a reformatio sem tudta egészen megsemmi-
síteni. Ezek szelleme átjött a reformatio korába is. Bár a refor-
mátorok eleinte elvileg minden tekintély ellen protestáltak, s a
lelkiismeretet szabadnak nyilvánították; de később ők is éppen oly
megkötő tekintélyt állítottak fel a bibliában, s ennek saját nézetök
szerinti magyarázatában, a hitformákban, mint a római egyház. S
midőn ez által megtagadták saját elvöket és lemondottak a pro-
testálhatóságjáról, háborút izentek az újkorral életre kelt öntuda-
tos gondolkozásnak, a lelkiismeret szabadságának, a józan ész ön-
álló tevékenységének és az evangéliumnak. Innen van, hogy a ró-
mai egyház éppen úgy üldözte és átkozta a lutheránusokat és kál-
vinistákat, s ez utóbbiak az unitáriusokat, mint a középkor a ma-
ga eretnekeit. Innen van, hogy maga Kálvin, midőn egyfelől az
evangéliumra hivatkozva, jogosítottnak érezte magát arra, hogy a
római egyháztól különböző tant hirdessen, Servétnek e jogát nem
ismerte el, sőt ezért nyilván életére tört, Genfben megégettetését
eszközölte.

Azonban nemesak külföldön nyilvánult ez a középkorból át-
jött scholasticismus szelleme. Nálunk is éppen úgy dühöngött az
unitarismus ellen, a mely egyfelől az evangélium, másfelől a kor
szellemében megért, s ebben kifejlett és megpróbált igazságok haladó
erejével kívánt szüntelen munkálni, s a mely ennél fogva veszélyel

fenyegette az orthodox stabilismust. Midőn Mélius egyfelől azon működött, hogy „a magyarság egyik lüktető erébe a kálvinizmus, mint valami gálván folyam, bevezetessék“, ¹⁾ másfelől „gyűlölt és kérérlhetetlen sujtója volt az unitárismusnak“ ²⁾. Ő volt az, a ki „az unitáriusoknak Debreczenből a harczot megizente, Dávidot eretnekséggel vádolta, őt és követőit viperák fajzatainak nevezte; ellenök kánonokat alkotott, melyekben őket halálra méltóknak, az egyházból kirekesztendőknak, és a hatóság által pallos jog szerint megöletendőknak nyilvánította“ ³⁾. Hogy mennyire gyűlölték Mélius és paptársai a szabadabb gondolkozású unitáriusokat, kitetszik amaz eljárásukból, a melyet Aran Tamás és Egri Lukács ungvári pap ellen elkövettek; kitetszik abból, hogy Alvinczi Györgyöt hitéért kötélleli halálra juttatták ⁴⁾; kitetszik abból a lelkészi eskü-mintából, a melylyel a tiszántúli református egyházkerület a 16-ik század végén élt, s a mely így hangzik: „Az igaz Isten, ky Atya, Fiu es Sz. Lelek, titeket úgy segellyen; Hogy az Prophetak, Apostolok es Evangelistak irasaban be foglaltatott igaz tudomanyban, holtotok napiaigh megh marattok, es ezzel ellenkező vallasokat, az myneműek a David Ferencze, Papistake es ezekhez hasonló tevelygeseket, az thy tehetsegtek szerent megh tzafollyatok es ellene mondotok . . . Isten tyteket úgy segellyen. Amen“ ⁵⁾.

Az érintett scholastika szelleme ma is él. Nem szűnt meg a reformatioval. Sőt a 17-ik, 18-ik és 19-ik századok vívmányai sem tudták kiirtani az emberekből egészen a középkorból átvett rosakat. Ma is szórja e sötét szellem a maga rágalmait és ellenvetéseit ellenfeleire. Szórja általában a modern theologia, különösen pedig az unitárismus ellen. Ez iránynak egyik kitűnő képviselője Révész Imre, Debreczenben, ki mióta a „Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező-t megindította, alig telt el egy-egy hónap, hogy vagy ő, vagy dolgozó társai valamelyike a legfeketébb színekkel ne festette, a

¹⁾ Balogh F. Egyh. tört. részl. 100. l. — ²⁾ U. o. 100. l. — ³⁾ Balogh F. Egyh. tört. Részl. 102. 103. l. — ⁴⁾ Szabó Károly „Adalék a magyarorsz. unitár. XVI. századi tört. Ker. Magvető VII. köt. 248—250. l. — ⁵⁾ Prot. E. és Isk. Figyel. 1872. foly. VII. füz. 326 l.

legalaptalanabb s ennél fogva a legjogosulatlanabb czimekkel ¹⁾ ne illette volna folyóiratában az unitárist. Elneveztek minket materiálistáknak, hitetleneknek, socinianusoknak, arianusoknak, isten-tagadóknak; s a mibe, úgy szólván, öszpontosítva van az unitáristus elleni minden támadás, rendesen azt lobbantják szemünkre, hogy vallásrendszerünk minden positiv hit határozott tagadása. Legyen szabad nekem e váddal szembe nézni s azt bírálathoz alá venni, anynyival inkább, mert ha ezt sikerül megczáfolnom, a mire teljes reményem van, úgy a többi vád, mint alap nélkül maradt épület, magától öszszeesik. Én e vádnak igyekezni fogok kimutatni valószínű horderejét, igaztalan voltát és azokat a körülményeket, a melyek létrehozták.

I.

A „Prot. Figyelmező“ érintett vádjának nézetem szerint csupán három értelme lehetséges. E vád t. i. vagy azt teszi, hogy az unitáristus elvei tagadólagosak; vagy azt, hogy az unitáristus nem elég gyakorlati; vagy végre azt, hogy az nem gyümölcsöző hit.

1. A „Figyelmező“ vádjának első jelentése tehát az lehet, hogy az unitáristusok rendszere semmi positiv hitet nem tartalmaz. Legalább ezt kell értenünk amaz állítás alatt, hogy „az unitáristus minden positiv hit határozott tagadása.“ Révész ur ez állítását a legnagyobb határozottsággal fejezte ki. Alapul pedig ez állítása azon a tényen, hogy mi nem hiszszük a

¹⁾ Egyébiránt a debreczeni Figyelmező hívei nem csak az unitáristust illették ily czimekkel. Ily czimekkel illették ők minden szabad és józan irányt és egyént, mint a német „Protestanten Vereint“, a magyarhon! „Protestáns Egyletet“, Ballagit, kinek a theologiai irodalom hazánkban annyit köszönhet, közelebből pedig Nagy Gusztáv sárospataki ref. tanárt, a ki közülök elvégre nem nyomhatván el a lélek követelményeit, azoknak hangot mert adni, s bátran kimondta, hogy ő nem hiszi „a szentháromságot, Krisztus istenségét és helyettes elégtételt“; kimondta, hogy „az orthodox hitrendszert alapjában és részleteiben lényegileg öszszeférhetetlennek tartja az ujkori tudományos miveltéssel, s ő a vallás terén a törzsgyökeres tanreform híve“. (Figyelm. 1872 V. VI. füz. 208—209. l.). Így bánnak ők azokkal, a kik az igazságot ki merik mondani. Mi pedig öszinte örömmel üdvözöljük az igazság minden öszinte, buzgó és bátor harczosát, szívesen fogunk kezét azokkal, a kik a tiszta jézusi elvek valószínűsítésére törekcsenek, és elősegíteni igyekcszünk minden igaz törekvés, melynek czélja Isten országának valószínűsítése, a vallásos és erkölcsi élet emelése, a tudomány, felvilágosodás terjesztése, s a keresztényi szeretet és szabadság általánosítása és megszilárdítása.

kálvinizmus némely hitczikkeit. Azonban hasonló analogia útján éppen ily joggal elmondhatnók mi is azt, hogy a „kálvinizmus minden positiv hit határozott tagadása; mert a kálvinisták sok oly tant nem hisznek, a mit más felekezetek igaznak tartanak és hisznek. Hogy minő igazságtalan és alaptalan a Révész Imre vádja, az egyszeruen abból is látszik, hogy mi magunkat keresztény unitáriusoknak nevezzük és tartjuk. Ezt még Révész is megengedte, midőn a Prot. Figy. 1872. f. IV. füz. 185-ik lapján a Marheineke Symbolikája czége alatt tölünk és theologiánktól a protestáns elnevezést megtagadta. ¹⁾ E felekezeti elnevezésünk mindkét szava egy-egy nagy igazságot foglal magában. Az egyik az Isten egységét foglalja magában, a melyet a kálvinista is elfogad ugyan; de aztán a fogalom, a szentírás és minden emberi ismeret ellenére három részre oszt, törtté alakít. A másik szó pedig Jézus tanításainak égies, igaz és positiv voltát fejezi ki. Ha már a mi kereszténységünk nem positivum, akkor a kálvinizmus sem az, mert annak alapját is az evangélium alkotja.

Azt hiszem, hogy ez egyszerü magyarázat is meggyőzhetné a t. olvasót a Révész vádja alaptalanságáról. Azonban azt vélem, hogy mégis némi hasznot teszek az által, ha ama vád igaztalan voltát tüzetesebben kimutatom. Ez okból idejegyzem az unitáriusok hitelveit, a lehető legrövidebbre öszszevonva, annak bizonyosságául, hogy a mi hitünk nem tagadólagos.

a) Mi hiszszük, hogy van egy Isten, a ki egy számban, személyben, lényegében, fogalmában és akaratában. Ez az egy Isten végtelen tökélyekkel, tehát szentséggel bir. Ez az egy Isten lélek, a mindenség egyedüli főoka, szerzője, ura és atyja, az igazság, szeretet, szentség, jóság, kegyelem és béke egyedüli forrása, s az emberi lélek imádásának egyetlen tárgya.

b) Hisziünk Istennek erkölcsi kormányzásában. Hiszszük, hogy ő a mindenséget erkölcsileg kormányozza, a melynélfogva teremtményei végtelenül bölcs, s ennélfogva változhatatlan törvények alatt

¹⁾ Nem akarok én itt a „protestáns“ elnevezés vitatásába bocsátkozni. Hanem anynyi bizonyos, hogy a protestáns elnevezés sokkal jogosabban megilletne minket, a kik az unitarizmus keletkezése óta, s ma is folytonosan protestálunk az emberi hamis találmányok és oly dolgok ellen, a melyek az evangéliummal és a lélek jogaival ellenkeznek, — mint azok, a kik sok tekintetben a katholicizmus álláspontjára visszatérve önként feladták a protestálhatóság jogát és a középkori tévtanok üdvözítő voltát hirdetik, nem érveikkel hanem szokott syllogismusokkal.

állanak. S hiszszük, hogy ez az egy Isten benne van a mindenségben, s őt minden gyermeke megtalálhatja és közetlen hozzájuthat.

c) Hiszünk az Istennek igazságos gondviselésében, kinek gondviselése, jósága és szeretete minden egyes gyermekére egyformán kiterjed; őket mindnyájan boldogságra és üdvre teremtette, s minden gyermeke iránt igazságos.

d) Hiszünk az ember erkölcsi természetében. Hiszszük, hogy az ember teljes ártatlanságban születik. Hiszszük, hogy Isten az embert teljes szabad akarattal ruházta fel, a melynélfogva szabadon választhat a jó és rossz közt. Hiszszük, hogy az ember teljesen alkalmas a jóra és a tökélyre; de szabad akarata- és gyarlóságánál fogva hibázhatik is.

e) Hiszszük, hogy Jézus Krisztus, a ki ezelőtt 18 századdal született és élt, valóságos ember, történeti személy, és az emberiség legnagyobb fia. Hiszünk az ő isteni küldetésében, jelleme tisztaságában, tanításának égies, egyetemes voltában, önkéntes és valóságos halálában, s diadalmas feltámadásában.

f) Hiszszük, hogy az ember boldogsága az isteni akarat iránt engedelmisségben és annak teljesítésében áll. Hiszszük, hogy a bűnösnek saját magának kell megbánnia és jóvátennie hibáját. Hiszszük, hogy a büntetés czélja csupán a javítás; és hogy a büntetést csak a bűnös hordozhatja el.

g) Hiszünk a lélek halhatatlanságában, minden egyes ember személyes felelősségében, egy szellemi életben, s a jók megjutalmazásában és a gonoszok megbüntetésében.

h) Hiszszük, hogyha a bűnös őszintén megbánja bűnét, s jobb életre tér, bocsánatot nyer.

i) Hiszszük, hogy a szentírásban benne van Isten igéje; és hogy ez biztos alapja a lélek hitének és a gyakorlati vallásosságnak.

k) Szóval hiszünk e g y I s t e n b e n, Jézus Krisztus lélekemelő tudományában és a jövő életben.

Én azt hiszem, hogy hitelveinknek e rövid foglalatában annyira pozitív jellem nyilvánul, a mi bővebb kifejtését feleslegessé teszi. Ebből látni való, hogy mi sem atheisták, sem materialisták, sem pedig hitetlenek nem vagyunk. Az igaz, hogy mi sok oly dolgot nem hiszünk, a mit mások hisznek; egyszersmind hálát adunk Istennek, hogy a mi és elődeink elméit némely tanok téves volta felől felvilágosította. Mi mindazt hiszszük, a mit a szentírásban isteni kijelentésnek találunk, s a mire minket Istennek különböző kijelentései: a természet, az ér-

telem, a lelkiismeret, a népek története, s az emberiség valódi lelki tanítói közösen tanítanak. A mit mi hiszünk mind feltaláljuk a szentírásban.

De midőn mindazt elhiszszük, a mit a bibliában igaznak, lélekneemesítőnek, tökéletesítőnek, megnyugtatónak és boldogítónak tekintünk, s a mit Jézus tanított: ugyan akkor az igazság érdekében szoros kötelességünknek tartjuk semmi olyant nem fogadni el, a mit az evangéliumban fel nem találunk; a mi az evangéliummal, s Istennek más úton tett kijelentéseivel ellenkezik, s ennél fogva a mi nagy mesterünk által hirdetett fenkölt igazságokra homályt borítana, és Isten országa eljövételét lehetetleníté.

Igy nem hiszszük mi a h á r o m s á g tanát, a mely Istent a szentírás és a józan ész ellenére háromnak is, egynek is tartja, az Isten lényegét eldarabolja, s az egységet törtté alakítja. Nem hiszszük a t e r m é s z e t f e l e t t i k i j e l e n t é s t és azokat a c s o d á k a t, a melyeket a keleti nép képzelődő természetéből, symbolicus beszédmódorából, a dolgok, s az okok és okozatok rendjéből a tudomány ki nem magyarázhat; mert azok az isteni bölcseséggel, a gondviseléssel, a szentírással és a józan ész követelményeivel ellenkeznek. Nem hiszszük a s z ó s z e r ű biblia-ihletés tanát; a mely Istent, a ki lélek s végtelen szentséggel és tökélyekkel bir, következetlen könyvgyártóvá aljasítja; olyanná, a ki a biblia egyik könyvében egészen ellenkezőt dictál aval, a mit a másikban, s a természetben és a lélekben kijelentett. Nem hiszszük az e r e d e n d ő bűn tanát, a mely Istent a legigazságtalanabb váddal illeti, neki ördögi szándékot és tettet tulajdonít, azt tanítván, hogy Isten egy költött ember engedetlenségeért, tehát az emberiségre nézve idegen bűn miatt, az egész emberi nemet anynyira bűnössé tette, hogy az ember már születésekor bűnben születik, s semmi képességgel nem bir a jóra. Mi e tant az Isten erkölcsi jellemét megszeplősítő, erkölcstelen tannak tekintjük; olyannak, a mely a társadalmi együttléte lehetetlenné teszi, a közerkölcsiség kifejlődését és Isten országa eljövételét akadályozza; s a melyet sem Jézus tanításaiban sehol fel nem találunk, sem pedig Istennek a lelkiismeretben nyilvánuló szózatával és tulajdonaival összeegyeztetni nem tudunk. Nem hiszszük az e l e v e e l r e n d e l é s és e l v á l a s z t á s tanát, a melyek Istent egy részrehajló igaztalan urnak, zsarnoknak tüntetik fel; olyannak, a ki gyermekei sorsát még világ teremtése előtt elhatározta, némelyeket kárhozatra, másokat üdvösségre rendelt; s a ki teremtményei némelyikét minden érdem nélkül, — ha megátalkodott

bűnös is, — ellentállhatatlanul üdvözíti; a többieket pedig, — bárminő erényesek legyenek is — egy nekik igazságtalanul beszámított bűn miatt örök kárhozatra veti. Nem hiszszük az örök kárhozat tanát; mert jó, igazságos és kegyelmes Isten véges lényt végtelen büntetéssel nem büntethet. S aztán éppen saját ígérete ellenére örökre nem is ítélhet el oly embert, a ki vétkeit megbánja és megjavul. Nem hiszszük istennek emberré létele tanát, a mely azt tanítja, hogy Isten szentségét levetkezve emberi alakba öltözött, s itt az emberiség bűneit magára vette. Szerintünk e pogány tan lealázó az Istenre nézve, sőt őt a legnyomorultabb bűnössé teszi. Egy végtelen szent lény szentségét és tökélyeit le nem vetkezheti, bűnössé nem lehet; már pedig a mások bűneinek magára vétele által azzá kellene lennie. Nem hiszszük Krisztusnak egyszerre isteni és emberi voltát; mert sem a szentírásban, a kijelentés könyvében, fel nem találjuk sehol, sem pedig a tudománnyal, tapasztalattal és a józan észszel meg nem egyeztethetjük. Egy ily, Jézust kétes jellemnek mutató, tan elfogadása homályt borítana az ő tiszta nemes jellemére és mocsoktalan életére. Nem hiszszük az elégtétel tanát, a mely Istent boszszuálló lénynek, vérengző Kannibálnak mutatja, kinek oly vétekért való igazságtalan és bőszen haragját, melyre már eleve ő maga rendelte volt el az embert, csak egy ártatlan lény vére engesztelheti ki. Higyje bár az egész világ e tanokat, melyek a kereszténységbe részint a pogányoktól jöttek át, részint egyes rajongók bolondságai és a sötét idők ferde kinövései: mi mindezeket el nem tudjuk hinni; mert sem a szentírásban fel nem találjuk, sem az őskeresztény egyház szellemével és a tudománnyal, sem a tapasztalattal és a lelkiismerettel, sem pedig a józan észszel, a lélek erkölcsi sugallatával és a kijelentéssel megegyeztetetőknek nem látjuk.

Midőn tehát mindazt örömmel elfogadjuk és hiszszük, a mit Jézus tanított, s a mi az evangéliumban feltalálható; és csupán azokat a tanokat útasítjuk vissza, a melyek nem alapulnak a szentírásan, hanem emberi találmányok, pogány eredetűek és a sötét kor tévedései, akkor jogosan senki sem vádolhat minket aival, hogy mi hitetlenek vagyunk, s rendszerünk tagadólagos.

2. A második értelem, a mit az érintett vádnak adni lehet, az, hogy az unitarizmus nem felel meg eléggé a gyakorlati erkölcsiségnek. Az orthodoxia hívei legalább azt szokták felhozni ellenünk, hogy hitelveink kevesebb köteleességet szabnak a hívek elé, mint az

orthodoxia; továbbá, hogy mi igen nagy súlyt fektetünk a földieségre. A vádnak ez az értelme is merőben hamis. Mi, a kik vallásunkat minden földi dolognál kedvesebbnek tarjuk, e vád alapját egyáltalában nem találjuk fel vallásos rendszerünkben. Szerintünk senki sem nevezheti magát helyesen keresztény unitáriusnak, a ki teljes erejéből nem munkálja saját lelke üdvét, tökéletesedését és a közjót. Vallásunk minden hivatást az kívánja meg, hogy egész lelkével és tehetségével tegye a jót; kerüljön mindent, a mi a szigorú erkölccsel és erénnyel ellenkezik, s szünet nélkül előre törjön. A ki rendszerünket úgy fogja fel, a milyen; a ki látja, hogy egyházunk története a mai napig nem a földi javakért való küzdelemben, hanem az igazságra törekvésben, s annak diadalra juttatásában és terjesztésében folyt le, az bizonyára nem fog avari vádolni, hogy vallásunk a földieségre fősúlyt helyez.

Mi a vallásunk által parancsolt kötelességeket három fejezet alá sorozzuk, u. m. az Isten, önmagunk és felebarátaink iránti szeretetet, a magunk és mások tökéletesítését és a hasznosságot.

a) Vallásos rendszerünk megkívánja, hogy szeressük Istent teljes szívünkkel, teljes lelkünkkel és minden erőnkkel; szeressük Jézust, a hála gyöngéd érzetével, azért az önfeláldozó munkásságért, a melylyel az emberiséget a tudatlanságtól és lelki vakságtól megszabadítani törekedett; szeressük felebarátainkat őszintén és nemes szeretettel. Szerintünk senki sem teljesíti teljesen kötelességeit, a ki ezek bármelyikét elhanyagolja, s egész életét ezek összhangzó gyakorlására nem szenteli. Ez elvből kifolyólag legyenek bár az orthodoxia némely hívei türelmetlenek irántunk; rágalmazzanak, vagy tagadják meg irántunk szeretetünket, s mondják fel nekünk az Isten országát eszközlő közös működés jogát: mi mégis szeretettel viseltetünk irántok, követvén Jézust, a ki azt mondotta: „áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak.“ Mi az irántunk kifejezett szeretetlenség által soha sem érezzük magunkat feljogosítva arra, hogy a kereszténység magasztos elvéről, s egyik legszebb és legnemesebb kötelességünkről, a szeretetről megfélekedjünk. A szeretet Istentől belénk oltott oly erkölcsi érzelem, a melyről néhány elfásult rideg dogmatikus kedviért le nem mondhatunk. Ha ezt tennők, a szeretet adójával jönénk meg hasonlósba.

b) Vallásunk — Jézusnak ama parancsából indulva ki: „legyetek tökéletesek, mint a ti menyegyeri atyátok

tökéletes" — második nagy kötelességül a tökélesedést szabja előnkbe. A tökéletesedés alatt mi mindazon tehetségek összhangzó kiművelését értjük, a melyekkel Isten az embert felruházta. Szerintünk az embernek kötelessége oda működni, hogy természete az erő és kifejlés lehető legnagyobb mértékét érje el. Hogy pedig ezt el lehessen érni, szükségképpen el kell távolítanunk magunktól mindent, a mi tehetségeink egyikét vagy másikat megbénítaná, lekötne, minket vakokká, elfogultakká tenne, lelkünk összhangzó tökéletesítését lehetetlenítené. Ez elvből kifolyólag kötelességünk felkeresni az igazságot a kijelentésben, a korszellemben és az emberi ismeretek minden ágában; mert csupán a minden oldalról kiderített igazság az, a mivel tökéletesedésünket előmozdithatjuk. Ellenben kerülnünk kell a tudatlanságot, a vakhitet, a sötét idők tévtanait, a melyek az igazsággal ellenkezővén, minket égi célunktól eltérítenének. Az ily működés, a mely az igazság érdekében és szellemében eszközli a reformokat, soha sem lehet romboló, hanem éppen megtartó és nemesítő.

c) A vallásunk által parancsolt harmadik kötelesség a hasznosság. Ez a társadalmi erény minden teendőit magában foglalja, s megkívánja, hogy jók legyünk, s a magunk és mások jóllétét, tökélesedését előmozdítsuk; és hogy minden alkalmat örömmel ragadjunk meg arra, hogy másokat segítsünk, őket vigasztaljuk, oktassuk, s az igazságot elérni segítsük. Mi az önzést és a közönyt éppen oly erősen hibáztatjuk, mint a Kálvin és Mélius féle türelmetlenséget, boszuállást, szeretetlenséget és zsarnokságot, a melyek a szeretet vallására szégyent hoztak. Azt hisszük, hogy Jézus élete, példája, tettei és parancsai oda voltak irányozva, hogy az igazságban, önzéstelenségben és szeretetben való közhasznúságot előmozdítsák. Innen a társadalmi ilyennemű hasznosságot földolognak tartjuk. Nem a rideg, gépies dogmaszerűség és a téveseknek bizonyult hitezhettekhez s egy vélt tekintélyhez való kába ragaszkodás, hanem a szívből és értelemből kifolyó tiszta erkölcsiség az, a mely Jézust tekintí példányképének. Ez elvből, s Jézus szelleméből és a belénk oltott általános felebaráti szeretetből kifolyólag mi nem tekintünk a felekezetiesség önző szellemére, hanem azon feljülemelkedve örömmel fogunk kezdet minden igazságra törekvő őszinte embertársunkkal, hogy a tudatlanságot, tévelyt, babonát eloszlassuk, Isten országának eljövetelét, az igazság diadalát és a közboldogságot előmozdítsuk. Meglehet, hogy e nemes törekvéseinkben — mint a jelen eset is mutatja — rágalmaknak, vádaknak, igaztalan sértegetéseknek és

viszsaútasításoknak leszünk kitéve. Ezeknek Jézus is ki volt téve. S az ő példája arra int minket, hogy az igazság mellől el ne álljunk, és a közjó előmozdításában ne lankadjunk. Zúduljanak tehát bár még jobban ellenünk Révész és társai, s igyekezzenek letaszítani minket és másokat arról a térről, a melyen honfiainknak, az emberiségnek és az igazságnak szolgálatot tehetünk: mi készen állunk arra, hogy őket igaztalanságukról, tévedéseikről felvilágosítsuk, őket az általuk megvetett kor igazságaihoz, s a Kálvin és Mélius által készített vallásról az eredeti ker. valláshoz elvezessük. Nekünk és Isten minden igaz gyermekének kötelessége oda működni, hogy a vallás haladó elveinek életfája, az annak gyökerén rágódó férgektől megtisztíttassék.

Ez az unitárizmus követelményeinek vázlata. Szerintünk az élet a kötelességek folyama, s az igaz munka és küzdelem azok a feltételek, melyek alatt a célhoz eljutunk és az ég számunkra megnyílik. Ebből láthatni, hogy vallásunk nem tagadólagos, sőt igen is pozitív.

3. A harmadik értelem, a melyet az ellenünk felhozott vádnak adni lehet, az, hogy az unitárizmus nem gy ü m ö l e s ö z ö h i t. Az unitáriusok sokszor hallották már e vádat ellenfeleiktől. S valóban mindig kellemetlenül érezték magokat, midőn evel szemben magokat és hitelveiket védeniök kellett; mert attól tartottak, hogy e vád visszaútasítása, s ennek igaztalanságának kimutatása alkalmával úgy tűnhetnének fel, mint a kik magokat dicsérik. Ez okból sokszor éppen azért szenvedték és hallgatták el, nehogy valaki a hiuságot hányhassa szemökre. Minthogy azonban oly tárgyaknál, a melyek már hosszú időn át kérdés tárgyai voltak és a történet folyamán sok elmét foglalkoztattak, mi egyénekül tekintetbe nem jöhetünk,— ennél fogva a tartózkodásnak helye többé nincsen. Anynyival inkább, mert egyfelől ellenfeleink kényszeritenek a szólásra; aztán másfelől nem is arról van itt a szó, hogy nézeteink minő hatást támasztanak bennünk, hanem arról, hogy minő eredményt hoztak létre azok által, a kik ezeket a külön korszakokban vallották. E tárgyra nézve tehát őszintén nyilatkozhatunk, a nélkül, hogy az alázatosságot feláldoznók, vagy a következményektől félünk lehetne.

Mi nyugodt öntudattal leolvashatjuk a történet lapjairól, hogy az unitárizmus a legszebb eredményeket hozta létre. Térjünk csak vissza a kereszténység első korszakába, s onnan kezdve vizsgáljuk meg röviden ez állítás bizonyítékait. Jézus, kinek az intenség lényegét

illető nézete e tételekben volt összpontosulva: „Halljad Izrael a mi urunk Istenünk egy ur. Egy a ti atyátok, ki a mennyben van. Nincsen több jó, hanem csak egy, az Isten. Ez az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek igaz Istennek“ — mondom, a kinek Istenről ily nézetei voltak, az nem lehetett egyéb, mint monotheista, ennél fogva, ha nem akarjuk is unitáriusnak nevezni; de bizonyára trinitáriusnak legkevésbé tarthatjuk. S vajon Jézus az ő monotheismusával nem a legszebb és legnemesebb gyümölcsöt mutatta-e fel életében, tudományában, az emberiségért való önfeláldozó munkásságában és az igazságérti halálában? Az apostolok ugyanazokat a nézeteket vallották, a melyekre őket Jézus tanította, a mint irataikból megtetszik, a hol így nyilatkoznak: „Tudjuk, hogy a bálvány semmi és nincs más Isten, hanem csak egy, az atya. Az Isten egyedül való.“ S vajon nem lelkes emberek voltak-e, s nem mutatták-e fel hitők legszebb gyümölcsét az egyház megalapításában? Az apostolok által alapított egyházak szintén az egy istenség eszméjén állottak. S vajon megtagadhatjuk-e amaz egyházak és tagjainak lelkes működését, s munkásságuk bámulatos eredményét? Bizonyára nem. Kisérjük alább az egyház történetét. Midőn a kereszténységre áttért pogányok és pogány írók a pogányságból áthozott nézeteiket keresztény igazságok gyanánt kezdték hirdetni, s a kereszténység szellemével ellenkező tévtanok, a pogány atyák theológiája és a megromlott gyakorlatok özöne veszélylyel fenyegette az eredeti jézusi vallást: ott látjuk az alogusokat, a monarchianusokat, az antiókiái iskola növendékeit; ott látjuk Artemont, Praxeást, Pápiást, Samosátai Pált; Ariust, a két Eusebiust és más jeles püspököket, a kik az atyák hamis theológiája ellen hevesen harcoltak, s annak általános érvényre emelkedését és a keresztények egének bésötétülését szesz ideig megakadályozták. Már magában e nagyszerű eredmény is azt mutatja, hogy a középkor kezdete előtti unitarismus működése áldásthózó volt az emberiségre. A középkor törekvése elnyomni igyekezett minden oly irányt, melynek czélja a Jézus tudományának valósitása volt. Anynyira azonban még sem tudta elnyomni, hogy valami összekötő szálat fel ne lehetne fedezni a középkor előtti és a reformatio első napjaiban keletkezett unitáriusok közt. A sötét középkorra következő fényes új korszak kezdetén azonnal találkoznak egyes kitünő antitrinitarius férfakkal, kik a Jézus által ta-

nitott felemelő egyistenségi nézethez ragaszkodtak és azt hirdették. Midőn az egyházi reformatio hatalmas szava felrázta Európát, mindenütt voltak, a kik a keresztény vallásnak a rabságból való kiszabadítását munkálták, s igyekeztek felvilágosítani a protestánsokat is, a kik a felszabadított keresztény vallást újra a tekintély és megkötő dogmatismus járma alá hajtották. Hazánkat, hol a 16-dik században életet nyert unitárismus országos törvény által biztosította a lelkiismeret-szabadságot, szabad sajtót és nyilvános hitvitákat állított fel, nem is említve, Hollandban a kalvinismust megszelídítette; Angliában a tisztább vallásos nézeteket és a puritán erkölcsöt hozta létre; Némethonban a rationalismust eredményezte; befolyt a 17-ik és 18-ik század philosophiájára, s elősegítette a modern theologia keletkezését.

Ezek oly tények, a melyeket nyilvánítani sem nem igaztalan-ság, sem nem hiúság. Ezek oly tények, a melyeket az idő és a bíráló történet vésett fel az élet könyvének lapjaira, s a melyekkel szemben csak az elfogultság és türelmetlenség nevezheti vallásrend-szerünket tagadólagosnak.

II.

Az elébbiekben kimutatván, hogy az unitárismust a fen érintett értelmek egyikében sem lehet tagadólagosnak nevezni, most az ellenünk felhozott ily nemü vádak eredetét és érvényre jutását veszem vizsgálat alá.

1. Az a tény, hogy mi unitáriusokul erősen állunk Krisztus evangéliumában, s minden oly hitczikket visszautasítunk, a mi abban fel nem található, arra a hamis észrevételre vezette némely protestáns ellenfeleinket — újabban a „Figyelmező“ híveit, — hogy azt állították rólunk, hogy mi hitelenek vagyunk, s rendszerünk tagadólagos. Azonban a római katolikusok éppen azt a vádat emelték és emelhetik a protestánsok ellen, a melyet ők ellenünk felhoznak. „Ti protestánsok“ — így szólhat bármely katolikus — „tagadjátok az egyház és pápa csalhatatlanságát, a hagyományok tekintélyét, az urvacsorának egy szín alatti kiszolgáltatását, a fülbegyónást, a purgatoriumot, némely sacramentumok üdvözítő erejét, a szentek tiszteletét, s ama tant, melynélfogva a ki az üdvözítő egyházon kívül hal meg, örökre elkárhozik, sat. Ti protestánsok, e felette lényeges tanokat mind tagadjátok. A rendszeretek tehát nem egyéb, mint minden positiv hit

határozott tagadása". S mivel felel a protestáns erre? Aval, hogy kimutatja, hogy ő sok oly dolgot hiszen, a mi a katolikussokkal is közös, és semmi olyant nem vet el, a mit az evangelium a keresztény vallás lényegének tart. Azonban alig szabadul meg a protestáns a katolikus hibáztatásaitól, kapja magát és azonnal ő is egy más felekezet ellen fordul hibáztatásaival, a mely éppen ugy nem fogadja el a pápa felsőségét, s az érintett tanokat, miként ő; és tagadólagosnak nevezi annak rendszerét, mert nem hiszen némely tanokat, mint a szentháromság, eredendő bűn sat., a melyeket a protestáns egyház üdvözítő tanoknak hirdet. S bár kimutattuk, hogy mi sok oly dolgot hiszünk, a mi velök is közös, és semmi olyant nem vetünk el, a mit az evangelium a keresztény vallás lényegének tart, mégis folytonosan szórják ellenünk hibáztatásaikat. Minő példája ez a protestáns következetességnek, és minő gyümölcse a kereszt. szeretetnek!! Valóban furcsa és tanulságos mutatóványokat lehetne közölni a katolikusoknak a protestánsok ellen intézett támadásaiból, s a protestánsoknak ezekre tett feleleteiből. Ezekből azt is ki lehetne mutatni, hogy a mely vádak a protestánsok az unitáriusok ellen felhoztak, éppen azokat hozták fel a katolikusok a protestánsok ellen, s ezek éppen azokkal a fegyverekkel védték álláspontjukat, a melyekkel az unitáriusok.

Azonban az ellenünk emelt vádra nem csupán az a tény adott okot, hogy mi az orthodoxia némely tanait ész- és szentíráselleneseknek tartjuk. Erre egy más dolog is befolyt. A mi vallásunknak nem az a jelleme, hogy mások lelkeit némely hamis tanok megvevése által megrontsa, hanem az, hogy velök az igazság kimutatásával az evangelium hatalmát éreztesse. Mindazáltal elleneink támadásai és az általuk a tévtanoknak evangeliumi igazságok gyanánt való hirdetése ugy hozták magokkal, hogy mi nagyon el voltunk foglalva az orthodoxia némely tanai ész- és szentírás ellenességének kimutatásával. — A különbség köztünk és az orthodoxia közt az, hogy mi sok oly tant nem hiszünk, a mit ők igaznak tartanak. E nem-hívést igazolnunk kellett. Nekünk természetesen nem lehetett célunk, hogy az evangelium nagyszerű igazságait védelmezzük; mert hisz ezeket bizonyos tekintetben ők is tiszteletben tartják. P. o. az orthodoxia is hiszi az Isten egységét, végtelen tökélyeit, a lélek halhatatlanságát és az ember felelősségét. Nekünk tehát, ezeket tényeknek véve, csupán ama hamis nézetek ellen kellett küzdenünk, a melyekkel ők ez igazságokat összevegyítván,

azok értékét csökkentették és jellemét teljesen megváltoztatták. Nekünk azt kellett kimutatnunk, hogy Istennek tökélyei, az evangelium, a mindenség összhangja, az erkölcsi világrend, a tudomány és a józan ész nem férnek össze az egy Isten három személyes létével, s felelősséget nem lehet kívánni oly embertől, a kit a teremtő természeténél fogva megromlottá és jóra képtelenné tett. S midőn nekünk a szentírás, a józan ész és a tudomány fegyvereivel mindezeket sikerült kimutatnunk, s az orthodoxia dogmáinak hamis részét megdöntönnünk, akkor ők nem tudván érvekkel küzdeni ellenünk, avál a pusztá állítással támadtak meg, hogy rendszerünk tagadólagos. Csak hogy a pusztá állítás sem nem dönt, sem nem bizonyít. Ám bizonyítsák be tényekkel — ha tudják — az általunk nem csak állított, hanem be is bizonyított dolog ellenkezőjét. Mi mindig készen állunk a dolog érdemleges megvitatására. S ekkor két dolgot érünk el: először kiderül, hogy melyeknek érvei döntőbbek; másodsor megtettük kötelességünket az igazság napfényre hozásában.

2.) Ha mi az ellenünk felhozott vádat mint olyant vizsgáljuk meg, a mely vallásunk ethikai részének és eredményének szemléléséből keletkezett, akkor sem lesz nehéz annak eredetét kitalálni. Hogy az unitárismus nem szab hivei elébe oly rendszabályokat, melyek a háttérben az örök kárhozat és a pokol ördögeinek fenyegetéseivel vannak ellátva, ezt az unitáriusok jelleme mellett, a mely vallásuk hatályát bizonyítja, s számukra még elleneik becsülését is megszerezte, abból a körülményből kell kimagyarázni, hogy ők kiváló súlyt fektetnek a jézusi szelidségre, az evangelium meggyőző igazságaira és a kebel erkölcsi sugallatára, s aztán nem is tanítanak oly lélekölő tant, a mit a pokoli szörnyekkel és tulvilági rémitgetésekkel kelljen elfogadtatni. A mit az unitáriusok tanítanak, az nem csak evangeliumi igazság, hanem egyszersmind az erkölcsiség és józan ész postulatuma. Egyébiránt ha vallásunk ethikai része hiányos, akkor ellenfeleinké is az; mert a mi vezérünk is az evangelium, éppen úgy, mint — állítólag — az övék.

Hogy pedig — szerintök — vallásunk nem terem kellő gyümölcsöt, ezt onnan lehet kimagyarázni, hogy mi és ők különböző szempontból tekintjük ama gyümölcsöket. Ellenfeleink itéletökben dogmáikat tartják irányadóknak, mi pedig az evangelium egyetemes és humanus szellemét. Ők a ker. jellemnek csupán némely jegyeit veszik tekintetbe, a többieket megvetik és elnyomják. Mi pedig a

keresztény jellemet alkotó minden jegyet tekintetbe veszünk. Tekintetbe vesszük az olyanokat, melyeket ők szájukon hordanak ugyan, de tényleg megvetnek, mint a lelkiismereti szabadság. Tekintetbe vesszük az olyanokat is, a melyeknek ők nem hisznek és a melyektől irtóznak, a milyenek: a tudomány, a korszellem és ezek vívmányai, a józan ész, a lélek és ennek követelményei, a tapasztalat és a történelmi bírálat által felderített tények. Igen természetes tehát, hogy miután elleneink a fogalmat csak egy-két jegyből ítéljük meg, az ítéletnek hamisnak kell lennie.

Ellenfeleink hitünk eredménytelenségére nézve szeretik csekély számunkat is felhozni. Mi jelenleg nem is vagyunk többen a világon három millió háromezernél. De hogy folyvást szaporodunk és nem apadunk, anynyi bizonyos. Hogy mi erdélyi unitáriusok gyengeségeink napjaiban s még ma sem állítunk nagyszerű missiókat (az amerikai és angolhoni unitáriusoknak ez is van), ez onnan van, hogy előbb a katolikus fejedelmek fosztottak ki mindenünkből, azután a protestáns fejedelmek vették el azt, a mit az előbbieket meghagytak. (L. Dajka Keserü püspök idejében 62 háromezéri ekkl. elvételét stb Székely S. Unitár. vall. tört.) És így nem vagyunk vagyonosak. De azért nem vágyunk a Figyelmező XI. és XII-dik füzetében Frecska ur által felmutatott gazdag sinecurákba jutni, mi ezekre nem áhítózunk. Elég nekünk, ha gazdagoknak érezzük magunkat az evangelium szabad vizsgálatának eredményeiben, melyek miatt az orthodoxia falai is immár dűledezni látszanak a Figyelmező hivei nagy fájdalomára.

Még azért, hogy köztünk is lehetnek közönyösek, nem lehet egész rendszerünket tagadólagosnak nevezni. Ilyenek minden vallásfelekezeten belül lehetnek. Rosz emberek az egyház első életében is voltak. Maga Pál is hevesen kikelt azok ellen, a kik „a z i g a z s á g o t i g a z t a l a n s á g á l t a l k ö v e t i k.” E szempontból hasonló analogia útján és hasonló joggal mi is éppen azt a vádat emelhetnők a Figyelmező hivel szemben.

Miután a fennebbiekben teljesen megczáfoltam a Figyelmezőnek és hivelnek ellenünk szórt rágalmait, s kimutattam azok eredetét, nem lesz felesleges egy pár szót szólani azokról a teendőkről, a melyek az elősorolt rágalmak ellenében kötelességünké váltak. Úgy látszik, hogy a Figyelmező hivei gyanuba akarják hozni az unitárismust. Mi erről nem tehetünk. De hogy minket homálylyal

borítsanak, azt nem engedjük meg. Az unitárismusban sok isteni erő van; az az észhez, szívhez és értelemhez szól, a mely az előítéletet, tudatlanságot és kétkedést el tudja oszlatni, az aggodónak vigaszt és a közönyösnek biztos hitet ad. S vallásunknak e természetéből kifolyólag nyíltan és határozottan kell azt vallanunk és a világgal megismertetnünk. Az idő teli van e tekintetben intéssel, buzdítással és bátorítással. A válság, melyet éppen maga az orthodoxia idézett elé a maga merevségével, s a lélek és tudomány lábbal tiprásával, már is béállott a kereszténységben. Nézzünk csak körül. Európa majdnem minden országa megtágitotta a kötelet, a mely őket a tudatlanság és szellemi vakság igájához fűzte. Frankhon a vallástalanság zsákmánya. Némethon józanabb elvek alapján való egyházat sürget. Anglia az egyházi szervezet reformját hangoztatja. Hazánk józanabb polgárai a vallásos és erkölcsi élet emelésére fogtak kezdet. Szóval a nép mindenütt vallásos erkölcs, s tiszta és hihető hit után vágyik. Igyekezzünk tehát bizonyítani, hogy a mi vallásunk nem áll útjában, sőt karöltve jár e törekvéssel. Meglehet, hogy midőn vallásunkat észszerűnek mondjuk, némelyek nem fogják megérteni; midőn szentírászerűnek mondjuk, nem fogadják el. De ha kimutatjuk, hogy isteni életelv hatja át; ha meggyőzzük, hogy a keresztényvallás polgárisító nagy igazságait a magok egyszerűségökben foglalja magában: a jobbak bizonyára nem fogják többé rágalmazni; ekkor tán a Figyelmezőből kisugárzó szeretetlenség szelleme is keresztény szeretetté változik át.

Simén Domokos.